

ЗМІСТ ТА ПАРАМЕТРИ ПРОЦЕСУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

В статті описано зміст та структуру процесу політичного лідерства як сукупності взаємодій між його акторами (лідерами та послідовниками), логіку послідовності цих взаємодій та зовнішні фактори, що впливають на формування та перебіг даного політичного процесу.

Жоден політичний процес неможливо уявити без участі політичних лідерів. Дуже часто власне політичні лідери визначають зміст і характер політичних подій. Роль політичних лідерів надзвичайно велика у становленні, розвитку та згасанні суспільств, політичних інститутів, систем поглядів. Пояснення минулого і нинішнього стану суспільств, політичних інститутів, передбачення їхнього майбутнього ефективне тоді, коли вирішені методологічні проблеми пізнання політичного життя з точки зору функціонування політичних лідерів. Проблема політичного лідерства є надзвичайно актуальною, адже саме людські виміри політичного процесу вирішують долю самого політичного процесу в регіональному і глобальному масштабах.

На сьогодні нема загальноприйнятого визначення поняття політичного лідерства, відсутнє однозначне визначення політичного лідерства в роботах прихильників тих чи інших теорій, хоч кожний із авторів (Ф.Грінгтайн, М.Бернс, Ж.Блондель, Ю.Дженінгс, Б.Басс, Л.Іддінджер, С.Коен, Г.Лассуел, Б.Келлерман, Г.Лебон, Г.Маккобі, Дж.Нейдж, Дж.Барбер, Л.Стьюарт, Р.Столділ, Г.Тарл, Р.Такер, С.Хук, М.Дж.Херманн, Г.Ашин, Д.Видрін, Д.Ольшанський та ін.) звертає немалу увагу на феномен політичного лідерства як такий. У статті автор має на меті розкрити досі практично не висвітлений у вітчизняній політичній науці аспект проблеми політичного лідерства як політичного процесу, дослідити його зміст, структуру, особливості перебігу.

Політичний процес - одне з найуживаніших понять політичного словника. У найширшому розумінні політичний процес - це функціональна характеристика політичної системи, зміст якої визначається виконанням суб'єктами політики своїх специфічних ролей та функцій. Його можна представити: як сукупність видів і форм діяльності політичних суб'єктів, що прагнуть реалізувати свої цілі в політичній сфері; як певну послідовність політичних дій і подій; як функціонування політичної системи в часовому вимірі та зміні її станів [9, 80].

Політична діяльність формується через діяльність людей, груп чи інститутів (іншими словами - суб'єктів чи акторів), яка пов'язана з реалізацією владних інтересів і цілепокладанням. В процесі діяльності ці суб'єкти взаємодіють з іншими суб'єктами. Дії і взаємодії політичних

суб'єктів здійснюються у часі та просторі - в результаті виникає впорядкована послідовність дій і взаємодій, що має певний зміст. Така послідовність може позначатись терміном "політичний процес". Отже, політичним процесом є впорядкована послідовність дій і подій політичних акторів, пов'язаних з реалізацією владних стосунків і цілепокладань [7, 6].

Політичний процес може розгортатися у різних просторових межах - на рівні будь-якого політичного співтовариства, що в тому чи іншому аспекті виступає як єдине ціле, як система. Стосовно кожного із цих політичних співтовариств, поняття політичного процесу вживається як в однині, так і в множині. В однині, коли мова йде про загальносистемний процес - функціонування політичних інституцій та сукупну діяльність суб'єктів політики в межах усієї політичної системи в часовому вимірі та зміні її станів. У множині термін "політичний процес" вживається тоді, коли в рамках даної (глобальної або національно-державної) політичної системи виокремлюються різноспрямовані часткові (парцелярні) процеси - сукупності політичних дій і подій, за допомогою яких суб'єкти політики прагнуть досягнути своїх специфічних цілей у певній сфері чи певному питанні [9, 81]. Іншими словами, політичний процес може мати два значення залежно від того, про який рівень розгортання політики йде мова - про мікрорівень, про діяльність, яка безпосередньо спостерігається, і навіть про одиничні дії індивідів, чи про макрорівень, тобто про фази функціонування інститутів, наприклад партій, держав [7, 6]. На нашу думку, процес політичного лідерства може розгортатися як на макрорівні, так і на мікрорівні, залежно від його масштабності і тривалості протікання в часі. Так, наприклад, якщо йде мова про політичне лідерство на державному рівні, коли на чолі держави стоїть впливовий політик, від професійної діяльності якого залежить доля всієї країни, мова може йти про цикл політичних змін, послідовну зміну станів політичної системи, тобто йдеться про макрорівень процесу політичного лідерства [14, 19]. Даний політичний процес може мати й характер парцелярного, якщо ми будемо розглядати його розгортання в більш вузьких рамках: в контексті взаємодії політичного лідера із своїми послідовниками (в межах своєї партії, організації, інституту), електоратом, характер його діяльності по відношенню до інших політичних процесів та інститутів, чи як розвиток політичної кар'єри кожного конкретного політичного лідера і т. д. У даному випадку під політичним процесом розуміємо рівнодіячу суму акцій різних соціально-політичних суб'єктів [2, 14].

Щодо з'ясування характеру і змісту політичного процесу, то слід брати до уваги те, хто є головними суб'єктами взаємодії, який характер взаємодії цих суб'єктів, а також те, яка часова одиниця береться за основу виміру цього процесу. При аналізі політичного процесу (процесу політичного лідерства, зокрема) має значення те, чи враховується вплив середовища (соціального, культурного, економічного, політичного)[10, 56].

Вивчаючи процес політичного лідерства, слід визначити суб'єкт і об'єкт процесу. Суб'єкт - це той або ті, хто приймає рішення та організовує їх виконання. Розглядаючи даний процес як певний вид діяльності, необхідно впровадити крім суб'єкта і об'єкт. Об'єкт - це той чи ті, хто виконує рішення, розпорядження суб'єктів влади [3, 8]. В західній політологічній літературі замість терміну "суб'єкт" звичайно живають термін "дійова особа" (актор) політики. Ці два поняття можна назвати синонімами, хоч у слові "суб'єкт" дещо більше акцентується момент свідомого включення у політичну діяльність [9, 83].

Зміст політичного процесу розкривається у різних формах політичної діяльності.

Політична діяльність - специфічна форма активного ставлення людей до свого суспільного середовища, яка має на меті цілеспрямоване його регулювання та перетворення за допомогою фактора влади. Це комплекс дій як окремих осіб, так і великих груп людей і цілих народів, спрямований на здобуття та здійснення влади або впливу на неї [9, 91].

Деякі вчені вважають, що політичний процес - стихійне явище, що має ірраціональний характер, та залежить від волі та характеру людей, перш за все політичних лідерів. Такі переконання мають під собою ґрунт, оскільки "на відміну від статичних елементів політики, власне в політичному процесі в повній мірі проявляється фактор випадковості, це може бути як несподівана смерть лідера, що веде за собою якісно нову політичну ситуацію, так і зовнішній вплив (наприклад, загострення глобальних проблем), що може змінити домінуючих суб'єктів" [14, 19]. Значення випадкових явищ і подій особливо помітне на мікрорівні. Однак загальний характер людської діяльності як цілепокладання, а також інституційний та інші контексти даної діяльності (правила, певні форми і способи поведінки, традиції, пануючі цінності і т.д.) роблять політичний процес в цілому впорядкованим і цілісним. Отже, будь-який політичний процес, в тому числі і процес політичного лідерства, є послідовністю взаємодій між акторами, що логічно розгортається [7, 12].

Процес політичного лідерства має своєю основою раціональну політичну діяльність, яка задовільняє такі вимоги: її суб'єкт має чітке уявлення про цілі, яких він хоче досягнути; він знає адекватні методи досягнення поставлених цілей та може ефективно їх використовувати; уміє сумішати різні цілі, встановлюючи систему пріоритетів; може переглядати та змінювати свою стратегію, якщо вона не веде до очікуваних результатів.

Хоч раціональність політичної діяльності є радше ідеалом, ніж повсякденною практикою, саме ступенем наближення до цього ідеалу вимірюється талант політичних лідерів у демократичних системах [9, 83].

Структура процесу політичного лідерства пов'язана із взаємодією політичних акторів (суб'єктів та об'єктів процесу), а також з динамікою (основними фазами політичного процесу, зміною цих фаз) цього явища.

Велике значення також має виявлення факторів, що впливають на цей процес. Отже, структура процесу політичного лідерства є сукупністю взаємодій між акторами, їх логічної послідовності, а також факторів, що впливають на політичну поведінку ("сюжету" даного політичного процесу). Всі вищеперераховані компоненти процесу політичного лідерства називаються ще *параметрами* політичного процесу [7, 13].

Виходячи із цього, можемо дати декілька визначень процесу політичного лідерства з одночасним його структуруванням, які знаходяться в нерозривному зв'язку один з одним та описують один і той же процес:

Процес політичного лідерства як певна послідовність політичних дій та подій може розглядатись як послідовність в реалізації діяльності політичного лідерства чи функцій лідерства.

Р.Такер розділяє діяльність лідерства на три фази-функції чи ступені, що пов'язані між собою. Перша - це *діагностична* функція: лідери визначають ситуацію, ставлять їй "діагноз". Лідери виконують функцію оцінки. Від них очікують авторитетної, мудрої і своєчасної оцінки ситуації (при цьому деякі лідери не витримують тесту на ефективність). Друга - *вироблення лінії поведінки, курсу політики*, тобто визначення від імені групи і в інтересах групи напрямку дій на вирішення проблеми. Третя - *мобілізуюча*: лідери повинні добитись підтримки всієї групи чи її переважачою більшості в оцінці ситуації та спланованого плану дій. Таким чином, можна сказати, що лідери оцінюють ситуацію, формують політику і впроваджують її в життя [11, №1, 83]. Відповідно, ці функції можна назвати *діагностичною, політико-формуючою і політико-здійснюючою* [13, 110-111]. Крім цього Р.Такер зазначає, що всі аспекти керівництва не вичерпуються лише ініціативами лідерів. У кожному конкретному випадку, коли політичне лідерство як процес виникло і оформилось, сформувалась його ідеологія і плани політичних дій, спрямованих на досягнення цілей, лідери повинні продовжувати функціонувати, враховуючи обставини, котрі змінюються, давати подальшу оцінку ситуаціям і розробляти відповідно до них нові плани. Тому, інколи, щоб не стикнутись з політичним провалом, випасти із контексту обставин, що швидко змінюються, функція лідера повинна полягати в *переоцінці ситуації та у зміні курсу політики* [11, №2, 95].

Ефективність реалізації *діагностичної* функції великою мірою залежить від професійного рівня політичного лідера, його політичної спроможності та деяких особистісних детермінант. Щодо *політико-формуючої* функції, то часто всю діяльність політичного лідера ототожнюють з виконанням власне цієї функції. Сучасні закордонні політологи, зокрема Дж. Річардсон, Г. Густавсон і Дж. Джордан розглядають політичний процес у зв'язку з аналізом того, що вони називають "політичним стилем", чи "стилем політики" [15, 2]. Стиль

політики - це сукупність стандартних процедур вироблення і прийняття рішення, тобто деяка ідеальна і раціональна сторона політичного процесу, що регулюється пануючими нормами та визначає конкретний політичний процес (чи лінію, курс політики) і відповідні методи його підтримки чи здійснення. Процес політичного лідерства прямо залежить від особливостей протікання політичного процесу в державі в цілому. Кожна конкретна ситуація процесу політичного лідерства має своїм змістом процес вироблення та прийняття політичних рішень лідером (командою лідера) в системі суб'єктно-об'єктних стосунків, які безпосередньо залежать не лише від лінії політики даного конкретного лідера, а й від курсу політики, що провадиться в державі [15, 2]. З іншого боку, політичний лідер - це ведуча особа політичного процесу, що здійснює об'єднання та згуртування політичних сил, що задає напрямок інститутам, партіям, політичним рухам. Це особа, яка в основному визначає особливості політичного курсу - наприклад, на реформу чи революційне перетворення чи, навпаки, на консервацію існуючого стану речей. Іншими словами, лідер планує, делегує, координує і контролює, тобто виконує "законодавчу", "виконавчу" та "судову" функції [5, 144].

У процесі політичного лідерства головне - осмислення того, як повинні вести себе лідер і послідовник (підлеглий), їх правильна поведінка.

В політичній та психологічній науках розглядають дві лінії взаємовідносин в міжособистісному спілкуванні:

1) стосунки між рівними за службовим становищем чи соціальним статусом, за ступенем залежності один від одного ("горизонтальне спілкування");

2) стосунки учасників взаємодії, які мають різні становища - між керівниками і підлеглими (лідерами і послідовниками) ("вертикальне спілкування") [4, 141].

В традиційних суспільствах, в державах, де здійснення влади - особливий сакральний ритуал, "вертикаль" з'єднує три самостійних рівні: лідер (володар) тут знаходиться в певних відносинах з трансцендентними сутностями ("вертикаль вгору") і з підлеглими ("вертикаль вниз"). В сучасних демократичних суспільствах вертикаль, не зникаючи, редукується до відносин з підлеглими (послідовниками) і осмислюється найчастіше в термінах управління.

Вертикальність процесу політичного лідерства вимагає особливого образу думок. Послідовно продумуючи логіку взаємовідносин між лідером та послідовниками, можна простежити систему владних стосунків. В центрі уваги опиняються *форми, засоби управління послідовниками*. Будь-який процес здобування визнання лідером не може бути незміним станом, а є постійним процесом, який і є власне політичним [10, 64].

Процес політичного лідерства проявляє себе як послідовна зміна станів політичних стосунків між лідером та послідовниками в процесі мобілізації їх діяльності [1, 50]. Політичні стосунки у найзагальнішому значенні - це стосунки між індивідами, соціальними групами, іншими спільностями, що складаються в процесі здійснення політики держави чи в процесі опору їй [7, 14]. Щодо процесу політичного лідерства, ми ужинаємо термін не "політичні відносини", а "політичні стосунки", оскільки відносини між повноправними, рівними суб'єктами можна назвати політичними відносинами, між нерівноправними - стосунками [3, 8].

Політичне лідерство завжди існує в системі тих чи інших суб'єктно-об'єктних стосунків. В якості суб'єктів таких стосунків виступають як окремі індивіди так і групи, а взаємодії можуть розгортатись як між індивідами, групами, суспільствами, так і між індивідами і групами, індивідами і суспільствами, групами і суспільствами. Таким чином, виходить, що лідерство - це процес *несиметричної взаємодії* між суб'єктами та об'єктами (групами і суспільствами, індивідами і групами, індивідами і суспільствами), що характеризується стосунками домінування і підкорення [5, 151].

Визначаючи поняття "лідер" політико-психологічно, слід виходити, по-перше, з того, що він є суб'єктом процесу лідерства (несиметричної взаємодії). По-друге, лідер завдяки своєму становищу виконує певні функції. Лідерська функція регуляції (мобілізації) взаємовідносин через різні форми домінування - підкорення є найбільш суттєвою характеристикою лідера. Лідерство-процес, через який певні члени групи *мобілізують і ведуть* за собою групу [6, 394].

Отже, виникає таке психологічне визначення *лідера*: це *суб'єкт процесу взаємодії, що виконує функцію регуляції взаємовідносин через різні форми домінування-підкорення, заради досягнення тих чи інших цілей особистості, групи чи суспільства*. Лідер не може існувати один, тому існує ще один елемент суб'єктно-об'єктної структури: лідер і послідовники, лідер і прихильники, лідер і інші члени групи, лідер і ті, кого він веде. Суттєвою характеристикою послідовників є те, що вони дозволяють себе вести, делегуючи лідерові права і обов'язки регуляції взаємовідносин через різні форми домінування-підкорення [5, 151-152].

У всіх приведених вище визначеннях для уточнення характеру стосунків, способів реалізації лідерських функцій використовуються поняття "домінування" і "підкорення". *Домінування* представляє собою, перш за все, стосунки нерівності, нав'язані лідером. Важливо, що це стосунки очевидної нерівності, котру нав'язує лідер. Домінування реалізується по чотирьох основних сферах. По-перше, як *вплив і авторитет* - це варіанти психологічного домінування. По-друге, як *наскоки* в тих чи інших формах - це варіанти силового домінування. По-

третє, як *підкуп* - варіанти економічного домінування. По-четверте, як *політична влада* - відповідно, це варіант політичного домінування [5, 152].

Підкорення - це відносини очевидної нерівності, в яких послідовники приймають або вимагають домінування від лідера.

Безпосередньо політичне лідерство проявляється як вплив суб'єкта політики на її об'єкти. Воно виступає як процес, через який поведінка політичного лідера здійснює зміни у поведінці інших людей, зміни їхніх знань, установок, вірувань і уявлень про які-небудь аспекти оточуючого світу, відповідно до яких вони проявляють власну активність. Вплив також може зачепити почуття, цінності, мотивацію, ставлення до тих чи інших речей і явищ, поведінку свою та інших учасників політичної взаємодії [6, 326]. Таким чином, вимальовується ще одна характеристика процесу політичного лідерства як сукупності видів і форм діяльності політичного суб'єкта (лідера) в реалізації цілі:

* процес "несиметричної" взаємодії (чи як послідовна зміна станів політичних стосунків, у даному випадку - владних) між лідером та послідовниками, в тракці реалізації якого проявляють себе різні форми домінування-підкорення та мають місце такі види діяльності як здійснення влади і впливу. Основна ціль процесу політичного лідерства - реалізація владних стосунків, втілення лідером в життя свого курсу політики через регуляцію взаємовідносин в системі зв'язків лідер-послідовники.

Крім характеристики акторів процесу політичного лідерства та їх взаємовідносин, до параметрів процесу політичного лідерства відноситься зовнішній вплив на перебіг даного процесу. *Контекст лідерства* є однією із складових процесу політичного лідерства. Лідерство як процес неможливо виділити із цих соціальних, політичних, економічних обставин, в яких воно протікає. Тому необхідним є виділення тих аспектів оточення, які чинять вплив на процес лідерства чи відчувають зворотній вплив. Під контекстом політичного лідерства ми будемо розуміти як ті соціально-історичні, соціально-економічні, соціально-політичні, культурні умови, під впливом яких особистість сформувалась як лідер та розпочала політичну кар'єру, так і ті параметри, в яких здійснюється політичне керівництво. Серед факторів контексту можна назвати: наявність і характер формалізованих правил для прийняття рішення; ступінь підзвітності лідера послідовникам; силу і тип противників; характер політичних переконань і ступінь підтримки їх іншими; ресурси, доступні для лідера; організаційний пласт, який лежить між лідером і послідовниками і т.д. Кожний із цих факторів допомагає визначити ситуацію, в якій може мати місце політичне лідерство [12, 155]. Контекст визначає, кому із свого оточення лідер буде приділяти особливу увагу, де лежать межі взаємодії лідера з тими, ким він намагається керувати. Від контексту залежать, в яких межах лідер може

використовувати відповідні процедури, здійснюючи керівництво, хто буде оцінювати політичне керівництво та його ефективність [12, 159].

Отже, процес політичного лідерства є не що інше як розгортання політики в часі і просторі в системі координат "лідер-послідовники", де основною є впорядкована послідовність дій і взаємодій між акторами даного політичного процесу. Ці дії та взаємодії складають зміст даного процесу, який можна інтерпретувати і як певну послідовність в реалізації діяльності політичного лідера чи функцій лідерства, і як процес "несиметричної взаємодії" (зміну станів владних політичних стосунків) між лідером та послідовниками. Крім цього, невід'ємним параметром даного політичного процесу є контекст політичного лідерства, тобто зовнішні умови, що впливають на його становлення та розгортання.

1. Андреев С.С. Политические движения и политические процессы // Социально-политические исследования. - 1991. - № 8.
2. Дегтярев А.А. Основы политической теории. - М., 1994.
3. Основы политической науки. Шпора друга. Політичні процеси, системи та інститути / Б.Кухта, А.Романюк, Л.Старецька, Л.Угрин.- Львів: Кальварія, 1997.
4. Зацепин В.И. Лидерство. - М., 1973.
5. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии.-Екатеринбург: Деловая книга, 2001.
6. Политическая психология / Под. общей ред. А.А. Деркача, В.И.Жукова, Л.Г.Лаптева. - М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2001.
7. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа. - М.: Издательский Дом "ИНФРА-М" - Издательство ВЕСЬ МИР, 2001.
8. Політичні структури і процеси в сучасній Україні. Політологічний аналіз. - К.: Наукова думка, 1995.
9. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і суспільство / А.Колодій, В.Харченко, Л.Климанська, Я.Космина.- Київ: Ельга-Н - Ніка-Центр, 2000.
10. Салмин А.М. Политический процесс и демократия // Социально-политические науки. - 1991. - №6.
11. Такер Роберт С. Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Горбачева // США: ЗПИ. - 1990. - № 1-5.
12. Технології політичної влади: Зарубіжний досвід. Кн.-дайджест / В.М. Іванов, В.Я. Матвієнко, В.І. Патрушев, І.В. Молодих.- К.: Вища школа, 1994.
13. Штукина Т.А. Роберт Такер о политическом лидерстве // Социально-политические науки. - 1991. - № 6.
14. Шутов А.Ю. Политический процесс. - М., 1994.
15. Richardson J. Policy Styles in Western Europe. - London, 1982.